

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการ ศึกษาสถานการณ์ปัญหาหนี้สินของชุมชนกุดปลาข้าว
อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์

โดย

จิตสมาน วาริขันธุ์ และคณะ

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค

PDG50E0011

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการ ศึกษาสถานการณ์ปัญหาหนี้สินของชุมชนกุดปลาข้าว

อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์

โดย

จิตสมาน วาริขันธุ์ และคณะ

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาระดับความรุนแรงของปัญหาหนี้สินในปัจจุบันของตำบลกุศปลาข้าวและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อครอบครัวและต่อความเข้มแข็งของชุมชน 2. เพื่อค้นหาสาเหตุเงื่อนไขภายในชุมชนและภายนอกชุมชนที่สัมพันธ์กันและมีผลต่อการเกิดและเพิ่มพูนของหนี้สินของครอบครัวและชุมชน 3. เพื่อหารูปแบบและกระบวนการทั่วไปที่ใช้แก้ไขปัญหานี้สินครอบครัวและชุมชน 4. เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นและมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหานี้สินของชุมชน

จากการศึกษาพบว่า สถานการณ์ และภาวะหนี้สินของชุมชนกุศปลาข้าว นั้น มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ตามยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นตามภาวะเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม กระแสโลกาภิวัตน์และนโยบายของภาครัฐที่เข้ามาสู่ชุมชนในรูปแบบของการพัฒนา ชุมชนมีการปรับเปลี่ยนค่านิยมและยอมรับสังคม วัฒนธรรมใหม่ เช่นการบริโภคนิยม จึงทำให้ชุมชนกุศปลาข้าวพลิกผันตนเองเข้าสู่ระบบการพึ่งพาตลาด การแข่งขันและดิ้นรนเพื่อหาเลี้ยงชีพ จึงเกิดปรากฏการณ์อพยพแรงงานของชุมชนบางส่วนไปทำงานในเมืองใหญ่หรือต่างประเทศ ทั้งภาคเกษตรกรรมเข้าทำงานให้ภาคอุตสาหกรรมเพื่อให้ได้เงินมาซื้อความสะดวกสบาย ทำให้เกิดปัญหาทางสังคมตามมา เช่น ปัญหายาเสพติด อบายมุข การทะเลาะวิวาท ครอบครัวแตกแยก เป็นต้น รวมทั้งปัญหานี้สิน ที่มีการหมุนเวียนใช้หนี้ อย่างไม่มีวันจบสิ้น หรือเรียกว่า “วัฏพินหลัก” ส่วนเหตุหรือปัจจัยของการก่อเกิดหนี้ ของชุมชนกุศปลาข้าวขึ้นอยู่กับเงื่อนไขดังนี้ 1. ความเปลี่ยนแปลงของฐานทรัพยากรและฐานการผลิต ในอดีตชุมชนกุศปลาข้าวมีวิถีการทำเกษตรแบบเพื่อยังชีพ ผลิตให้เพียงพอแก่การอุปโภค บริโภค ภายใน ครอบครัวหรือชุมชน เอื้ออาทรต่อกัน มีทรัพยากร ธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์วิถีชีวิตความเป็นอยู่เป็นแบบพึ่งพาธรรมชาติ ต่อมาภาครัฐมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีการส่งเสริมให้ชุมชน ปลุกพืช เชิงเดี่ยว ทำให้มีการทำลายป่าเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจปลูกได้ 2-3 ปี ทำให้ดินเสื่อมสภาพ ชุมชนต้องใช้ปุ๋ยเคมีและเครื่องทุ่นแรงเพื่อเพิ่มผลผลิตทำให้ชุมชนเริ่มมีหนี้สิน ทุ่มลงทุนในการผลิตด้านการเกษตร 2. การยอมรับกระแสสังคมจากภายนอกอย่างรวดเร็ว ที่แฝงเข้ามากับความเจริญของถนนหนทาง การไฟฟ้า สาธารณูปโภคและสื่อต่าง ๆ ซึ่งเข้ามาในชุมชนตั้งแต่ราว ปี พ.ศ. 2508 ชุมชนได้รับกระแสค่านิยม และวัฒนธรรมใหม่ คือกระแสบริโภคนิยม ที่เลียนแบบคนในเมือง โดยเฉพาะเด็กวัยรุ่น และผู้ที่เข้าไปเรียนหนังสือ และทำงานในเมือง 3. ความเปลี่ยนแปลงด้านวิถีการอุปโภคและบริโภค เดิมชุมชนมีวิถีชีวิตแบบเรียบง่าย หายู่หากิน ตามธรรมชาติความสัมพันธ์ในครอบครัวและชุมชนมีอยู่มาก เมื่อประชากรเพิ่มขึ้น ทรัพยากรธรรมชาติลดน้อยลง ชุมชนนำเทคโนโลยี ที่เรียกว่า ทันสมัย เข้ามาในชุมชนวิถีการดำเนินชีวิตเปลี่ยนไป ชุมชนหลงวัตถุนิยม จากการรับประทานอาหารพื้นบ้านก็หันไปพึ่ง อาหารจานด่วน หรือ อาหารสำเร็จรูป ที่มีคุณค่าทางอาหารไม่ครบ เครื่องมือ

เครื่องใช้ในครัวเรือน ก่ออาศัยความสะดวกสบาย การติดต่อสื่อสารใช้โทรศัพท์มือถือ ซึ่งเป็นวัตถุที่ทำให้เกิดค่าใช้จ่ายที่ฟุ่มเฟือย 4. ความเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมประเพณี เดิมวัฒนธรรมและประเพณีของชนเผ่าผู้ไท ส่วนใหญ่เกิดขึ้นเพื่อให้สอดคล้องกับความเป็นมาและเกิดความสัมพันธ์และช่วยเหลือ ซึ่งกันและกันของคนในชุมชน ประเพณีเหล่านี้ถูกผสมผสานเข้ากับประเพณีวัฒนธรรมใหม่ ทำให้ต้องใช้เงินเพิ่มขึ้น เพราะค่านิยมที่เป็นแบบโอ้อวด เป็นหน้าเป็นตา ของผู้จัดจนกลายเป็นประเพณีแบบธุรกิจ เช่น ประเพณีการจัดงานศพก่อนไม่มีเครื่องดืม ปัจจุบัน มีทั้งข้าวปลาอาหารและเครื่องดืม เทียบเท่ากับการจัดงานแต่งงาน 5. นโยบายจากภาครัฐ เนื่องจากการมีแผนพัฒนาฯ ทำให้มีการจัดตั้งธนาคาร เช่น ธกส. เพื่อบริการกู้ยืมเงินแก่เกษตรกร ชุมชนที่นี้ก็กู้ยืมในลักษณะของการ ชื้อรถไถนา โดยใช้หลักทรัพย์ค้ำประกัน และบางส่วนก็กู้ยืมเพื่อนำไปลงทุน ประกอบอาชีพ ปัจจุบันนโยบายของพรรคการเมืองส่วนใหญ่เป็นนโยบายประชานิยม จะมีการให้เงินอุดหนุนในลักษณะกองทุนของชุมชนต่าง ๆ เช่น กองทุนหมู่บ้าน กองทุน กขค. เป็นต้น กองทุนเหล่านี้ เข้ามาถึงชุมชน และสามารถกู้ยืมได้ง่ายโดยไม่ต้องใช้หลักทรัพย์ค้ำประกัน เป็นการส่งเสริมให้ชุมชนเป็นหนี้เพิ่มขึ้น อย่างเห็นได้ชัดเจน

ส่วนรูปแบบและกระบวนการจัดการปัญหาหนี้สินของชุมชนนั้นในอดีตเป็นหนี้ของชุมชนที่เริ่มจากการไปยืมเงินมาเพื่อซื้อปัจจัยการผลิตหรือนำปัจจัยการผลิตใช้ในฤดูกาล เช่น ปุ๋ยเคมี แล้วจะชดใช้คืนในลักษณะที่เป็นผลผลิตเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิต ต่อมาเมื่อแหล่งเงินกู้ของภาครัฐชุมชนก็ได้ นำหลักทรัพย์ไปจำนอง เพื่อซื้อรถไถนา และยืมเงินเพื่อมาลงทุน ซื้อปัจจัยการผลิต และจ้างแรงงาน และผ่อนชำระเป็นงวด ๆ ตามระยะเวลา ที่กำหนด 5-10 ปี ในปัจจุบันปัญหาหนี้สินของครอบครัวมีมากขึ้นในครัวเรือนที่หลงกระแสวัตถุนิยม หลงอบายมุข การจัดการเรื่องนี้ โดยการหมุนหนี้จากในระบบ และนอกระบบ โครงการต่างๆ ของภาครัฐก็มีการส่งเสริมการลดราย เพิ่มรายได้ ด้วยวิธีแบบพอเพียง ปัญหาความรุนแรงเรื่องนี้ยังไม่ถึงขั้นวิกฤติ เพราะชุมชนยังมีทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ประจวบกับชุมชนทุกครัวเรือน ยังมีที่ทำกินเป็นของตนเอง และชุมชนพยายามรวมกลุ่มในการแก้ไขปัญหาของชุมชน

คำนำ

โครงการวิจัย ศึกษาสถานการณ์ปัญหาหนี้สินชุมชนกุดปลาข้าว เป็นการวิจัยเพื่อท้องถิ่น แบบชุมชนมีส่วนร่วม มีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อค้นหาสาเหตุและเงื่อนไขที่มีผลต่อการการก่อเกิดของปัญหาหนี้สิน ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งทำให้เห็นสถานการณ์ภาวะหนี้สินของชุมชน โดยมีปัจจัยหลาย ๆ อย่างเข้ามาเกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นด้านสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง ขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนนโยบายภาครัฐและกระแสนิยมของโลกปัจจุบัน ที่ชุมชนรู้จักและคุ้นเคยเป็นอย่างดี เรียกว่า “ยุคโลกาภิวัตน์” ที่เข้ามาและส่งผลกระทบต่อชุมชน การวิจัยครั้งนี้ ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ และเกิดความตระหนักต่อปัญหาหนี้สินที่เกิดขึ้นต่อครอบครัว ต่อชุมชน เพื่อเป็นแนวทางต่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นต่อไป

ทีมวิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า งานวิจัยฉบับนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่สนใจศึกษาค้นคว้าหรือเรียนรู้ชุมชนในชนบทอีกมุมมองหนึ่ง ที่มีความเหมาะสมกับบริบทของแต่ละชุมชน เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาที่ยั่งยืน ของประเทศไทยต่อไปในอนาคต

ขอขอบคุณ สำนักงานวิจัยท้องถิ่น (สกว.) สำนักงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่ให้การสนับสนุนการวิจัยครั้งนี้ ขอขอบคุณพี่เลี้ยงโครงการ คุณ ปาริชาติ หาญไชยนะ คุณหล้า ธรรมปัญญาไทกุล ซึ่งเป็นที่ปรึกษาโครงการ ที่คอยให้คำแนะนำที่ดี ตั้งเริ่มต้นโครงการจนสรุปการเขียนรายงานวิจัย ขอขอบคุณ พ่อ แม่ พี่น้องชุมชนกุดปลาข้าวที่ให้ความร่วมมือในการทำวิจัยครั้งนี้ด้วยดีเสมอมา และขอขอบคุณทีมวิจัยทุกท่านที่เสียสละ ในการทำการวิจัยครั้งนี้ ทำให้งานสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ทีมวิจัย

20 สิงหาคม 2551

สารบัญ

บทคัดย่อ	ก
คำนำ	
สารบัญ	
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์	2
1.3 คำถามหลักการวิจัย	2
1.4 กรอบแนวคิดในการศึกษา	3
1.5 ขั้นตอนและวิธีการ	3
1.6 ระยะเวลาที่ใช้ในการวิจัย	7
1.7 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	7
บทที่ 2 บริบทของชุมชน	8
2.1 ที่ตั้ง / อาณาเขต	8
2.2 จำนวนประชากร	9
2.3 อาชีพของชุมชน	9
2.4 ลักษณะทางกายภาพ	10
2.4.1 สภาพภูมิอากาศ	13
2.4.2 การคมนาคมและสาธารณูปโภค	14
2.5 ประวัติความเป็นมาของชุมชน	18
2.5.1 การอพยพและการตั้งถิ่นฐาน	19
2.6 วิธีการดำเนินชีวิต	19
2.7 การศึกษา	23
2.7.1 การศึกษาในระบบ	23
2.7.2 การศึกษานอกระบบ	25
2.8 สาธารณสุข	25
2.9 วัฒนธรรมและประเพณี	26
2.9.1 วัฒนธรรมและประเพณีที่ดำรงไว้	26
2.9.2 วัฒนธรรมและประเพณีที่เปลี่ยนแปลงไป	26
2.10 ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนและกลุ่มชุมชน	27
2.10.1 ระบบเครือญาติ	27

(สารบัญต่อ)

2.11 ระเบียบกฎเกณฑ์ของชุมชน	28
บทที่ 3 สถานการณ์ภาวะหนี้สินที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน	30
3.1 ข้อมูลรายได้ของชุมชน	30
3.2 ข้อมูลรายจ่ายของชุมชน	31
3.3 ข้อมูลแหล่งกู้ยืมของชุมชน	35
3.4 ข้อมูลทรัพย์สินของชุมชน	36
บทที่ 4 สาเหตุ ปัจจัยหรือเงื่อนไขที่ทำให้เกิดหนี้ของชุมชน	40
4.1 ชุมชนในอดีต	40
4.2 ชุมชนในยุคปัจจุบัน	41
4.3 ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลง	43
4.3.1 ความเปลี่ยนแปลงด้านฐานทรัพยากรและฐานการผลิต	45
4.3.2 ความเปลี่ยนแปลงด้านการอุปโภคและบริโภค	47
4.3.3 ความเปลี่ยนแปลงด้านประเพณี วัฒนธรรมและค่านิยม	48
4.3.4 ความเปลี่ยนแปลงจากภาวะทางการเมือง การปกครอง	50
4.3.5 โครงสร้างและนโยบายของภาครัฐ	51
บทที่ 5 รูปแบบและกระบวนการจัดการปัญหาหนี้สินของชุมชน	52
5.1 รูปแบบและกระบวนการจัดการปัญหาหนี้สินของชุมชน	52
5.2 การจัดการหนี้ในระดับปัจเจก	54
5.3 การจัดการหนี้ในระดับครอบครัว	55
5.4 การจัดการหนี้ในระดับชุมชน	57
บทที่ 6 บทสรุป	60
6.1 บทสรุป	60
6.2 ข้อค้นพบที่สำคัญ	62
6.3 สิ่งที่ได้เรียนรู้	63
6.4 ข้อเสนอแนะ	64
6.5 ปัญหา / อุปสรรคในการทำงานวิจัย	64
ภาคผนวก	65

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

บ้านกุดปลาเค้า อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์ มีทั้งหมด 7 หมู่บ้านประกอบด้วยหมู่ที่ 1- หมู่ที่ 7 มีประชากรทั้งหมด 3,643 คน 764 ครัวเรือน สภาพที่ตั้ง ทิศเหนือ ติดต่อกับ ตำบลหนองผือ ทิศใต้ ติดต่อกับ ตำบลคุ้มเก่า ทิศตะวันออกติดต่อกับ อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร ทิศตะวันตกติดต่อกับ ตำบลสระพังทอง มีพื้นที่ 9,359 ไร่ แยกเป็นพื้นที่ปลูกข้าว 4,589 ไร่ ปลูกพืชไร่ 1,368 ไร่ ปลูกผัก 28 ไร่ มีชาติพันธุ์เป็นชนเผ่าผู้ไทที่อพยพมาจากประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เมื่อ พ.ศ. 2387 ในสมัยรัชกาลที่ 3 เช่นเดียวกับประชากรส่วนใหญ่ของอำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ ประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรม ทำนา ทำไร่มันสำปะหลัง เลี้ยงสัตว์ รับจ้างทั่วไป อาชีพเสริมด้านหัตถกรรม ทอผ้าพื้นบ้าน เครื่องจักสาน เครื่องปั้นดินเผา

ในอดีตที่ผ่านมาประชาชนในชุมชนบ้านกุดปลาเค้า ต.กุดปลาเค้า อ.เขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ ดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย มีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน การทำมาหากินพึ่งพาตนเองในชุมชน การพึ่งพาปัจจัยภายนอกเป็นหลัก ทั้งที่เป็นปัจจัยในการอุปโภคบริโภค และปัจจัยในการผลิต ทำให้ชุมชนและความเป็นอยู่เปลี่ยนแปลงไป มีค่านิยมในการใช้เงินเป็นตัวตั้งในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ก็เริ่มลดน้อยลงและบางอย่างหายไป เช่นการลงแรงเพื่อช่วยเหลือกัน (การลงแขกทำงานต่าง ๆ) และเกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมามากมาย ปัญหาสำคัญที่สุดคือ ปัญหาหนี้สิน

รูปแบบของการผลิตด้านการเกษตรของชุมชนกุดปลาเค้าก็เปลี่ยนแปลงไป แม้จะรู้ว่าปัจจัยเสี่ยงมากมายแต่เกษตรกรก็ยังคงมีการลงทุนการผลิตมากขึ้น เช่น เครื่องจักรแรงงาน ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง โดยอาศัยแหล่งเงินกู้ยืมจากทั้งในและนอกระบบ ภายหลังเมื่อผลผลิตที่ได้รับนั้นไม่คุ้มค่ากับการลงทุนเนื่องมาจากสาเหตุต่าง ๆ เช่น สภาพภูมิอากาศที่ไม่เอื้ออำนวย ราคาผลผลิตตกต่ำ การกดราคาของพ่อค้าคนกลาง ฯลฯ เป็นผลให้หลายครอบครัวต้องประสบภาวะหนี้สิน ผนวกกับการใช้จ่ายที่ฟุ่มเฟือยของแต่ละครอบครัว เช่น เล่นหวยใต้ดิน บนดิน หวยหุ้น การดื่มสุรา การเล่นเกมพนัน ได้ทำให้ปัญหาหนี้สินกลายเป็นปัญหาหลักที่สำคัญของชุมชน

สมาชิกในชุมชนมีรายได้น้อยแต่มีรายจ่ายมาก จึงมีการกู้ยืมเงินเข้ามาใช้ในครัวเรือนจากแหล่งทุนต่าง ๆ โดยมีแหล่งเงินกู้ คือนอกระบบ ซึ่งแหล่งเงินกู้ที่เข้าถึงง่ายที่สุด คือ นายทุนเงินกู้ทั้งในและนอกชุมชน ต้องยอมรับอัตราดอกเบี้ยที่สูง และนับวันจะทวีสูงขึ้นตามลำดับ เมื่อสถานการณ์เป็นเช่นนี้ลูกหนี้จึงเริ่มมองหาแหล่งทุนใหม่คือ แหล่งเงินทุนที่อยู่ในระบบ ซึ่งมีอัตราดอกเบี้ยถูกกว่า เพื่อนำมาใช้หนี้นอกระบบเดิม แหล่งทุนดังกล่าวได้แก่ ธนาคารของรัฐ เช่น ธนาคาร ธกส. ธนาคารออมสิน และสหกรณ์ต่าง ๆ หรือ แม้แต่ธนาคารพาณิชย์ ซึ่งส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์หลักให้กู้ยืมเพื่อส่งเสริมการประกอบอาชีพ แต่ผู้กู้ไม่ได้ใช้จ่ายตามวัตถุประสงค์ของการกู้ เมื่อครบกำหนดชำระคืน ผู้กู้ก็ต้องไปกู้ยืม

นอกระบบมาใช้หนี้ในระบบ และเมื่อแหล่งเงินทุนในระบบอนุมัติให้สินเชื่อก็จะนำเงินที่กู้ยืมมาใช้หนี้ นอกระบบ หมุนเวียนอยู่เช่นนี้เป็นวงจรไม่มีที่สิ้นสุด อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านพยายามที่จะแก้ไขและ คลี่คลายปัญหาตนเองแต่พบว่าสามารถที่จะแก้ไขได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น หรือบางกิจกรรมก็เกิดขึ้นเพื่อลด หนี้สินแต่กลับสร้างภาระมากขึ้น เช่น การตั้งกลุ่มต่าง ๆ ผลที่ตามมาคือ หนี้สินของชุมชนก็ไม่ได้ลดลง

จากการสำรวจ การเป็นหนี้ในเบื้องต้น กลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นผู้แทนรายครัวเรือน 37 คน จาก จำนวนประชากรทั้งหมด 764 ครัวเรือน คิดเป็นประมาณ ร้อยละ 4 พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีหนี้สินประมาณ 5,724,439 ล้านบาท หรือเฉลี่ยเป็นหนี้สินครัวเรือนละ ถึง 157,548 บาท นอกจากนี้ จากการประชุมของ ผู้แทนชาวบ้าน 7 หมู่บ้าน มีข้อคิดเห็นคือ ประชากร ร้อยละ 88 เป็นหนี้ ที่เกิดจากกระแสบริโภคนิยม ต้องการความสะดวกสบาย เครื่องอำนวยความสะดวก กู้เงินมาใช้ไม่ตรงวัตถุประสงค์การขอกู้ เป็นหนี้ เรื้อรังมานาน กู้หนี้มาใช้หนี้ เป็นงูกินหาง (เวทีระดมความคิดของผู้แทนชาวบ้านใน 7 หมู่บ้าน ต.กุดปลา ค้าว จำนวน 20 คน ในวันที่ 24 มกราคม 2550)

หนี้สินจึงถือว่าเป็นปัญหาหลักของชุมชน ที่โครงการวิจัยนี้มุ่งเน้นที่จะหาทางออกและแนว ทางการแก้ไขปัญหานี้สินของชุมชน โดยมีแกนนำและตัวแทนประชากร 7 หมู่บ้าน เข้ามาร่วมกันคิด ศึกษาหาข้อมูลและจัดเวทีเสวนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ วางแผน ดำเนินการวิจัย วิเคราะห์ทดลอง สรุป และ นำไปปฏิบัติด้วยตนเอง

2. วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาระดับความรุนแรงของปัญหานี้สินในปัจจุบันของตำบลกุดปลาเค้าและผลกระทบ ที่เกิดขึ้นต่อครอบครัวและต่อความเข้มแข็งของชุมชน
2. เพื่อค้นหาสาเหตุเงื่อนไขภายในชุมชนและภายนอกชุมชนที่สัมพันธ์กันและมีผลต่อการเกิด และเพิ่มพูนของหนี้สินของครอบครัวและชุมชน
3. เพื่อหารูปแบบและกระบวนการทั่วไปที่ใช้แก้ไขปัญหานี้สินครอบครัวและชุมชน
4. เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นและมีส่วนร่วมในการ แก้ไขปัญหานี้สินของชุมชน

3. คำถามวิจัย

3.1 คำถามหลัก

สภาพปัญหานี้สินที่เกิดขึ้นในครอบครัวและชุมชนรุนแรงเพียงใด จะสร้างความตระหนัก และมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาเพื่อให้ลดหนี้สินลงได้อย่างไร

3.2 คำถามรอง

- สถานการณ์และภาวะหนี้สินของตำบลกุดปลาเค้าเป็นอย่างไรและส่งผลกระทบต่อครอบครัว และความเข้มแข็งของชุมชนอย่างไร
- มีสาเหตุ เงื่อนไขภายในชุมชนและภายนอกชุมชนอะไรบ้าง ที่มีผลต่อการก่อเกิดและเพิ่มพูน ของหนี้สินครอบครัวและชุมชนมีความสัมพันธ์กันอย่างไร

- มีรูปแบบและกระบวนการในการแก้ปัญหาหนี้สินแบบมีส่วนร่วมอย่างยั่งยืนอย่างไร

4. กรอบแนวคิดในการศึกษา

ในการศึกษาสถานการณ์ปัญหาหนี้สินของชุมชนกุศปลาเค้า หมู่ที่ 1 ตำบลกุศปลาเค้า อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดกาฬสินธุ์ มีกรอบแนวคิดการศึกษา ดังนี้

1. ชุมชน กับสถานการณ์ของปัญหาหนี้สินในปัจจุบันของตำบลกุศปลาเค้าและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อครอบครัวและต่อความเข้มแข็งของชุมชน
2. ชุมชน กับสาเหตุและเงื่อนไขภายในชุมชนและภายนอกชุมชนที่สัมพันธ์กันและมีผลต่อการเกิดและเพิ่มพูนของหนี้สินของครอบครัวและชุมชน
3. ชุมชน กับรูปแบบและกระบวนการทั่วไปที่ใช้แก้ไขปัญหานี้สินครอบครัวและชุมชน
4. ชุมชน กับกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นและมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหานี้สินของชุมชน

5. ขั้นตอนและวิธีการ

1. ประชุมเตรียมทีมวิจัย โดยทีมวิจัยได้เข้าร่วมประชุม เรียนรู้ เรื่องกระบวนการของการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จากพี่เลี้ยงโครงการและเจ้าหน้าที่จากสำนักงานวิจัยท้องถิ่น จากนั้นทีมวิจัยได้ทำความเข้าใจกับโครงการศึกษาสถานการณ์ปัญหาหนี้สินของชุมชนกุศปลาเค้า พร้อมกับแบ่งบทบาทหน้าที่รับผิดชอบของแต่ละคนร่วมกัน และร่วมกันวางแผนการทำงาน

ประชุมทีมเตรียมงานตามแผน

2. สร้างเครื่องมือเก็บข้อมูล ทีมวิจัยร่วมหารือกับพี่เลี้ยงโครงการ หาประเด็นร่วมกันถึงข้อมูลที่ต้องการให้สอดคล้องกับโจทย์ และวัตถุประสงค์ของโครงการ เพื่อทำแบบสอบถามข้อมูลเชิงปริมาณ
3. จัดเก็บข้อมูล ทีมวิจัยทำความเข้าใจกับเครื่องมือร่วมกันและนัดหมายทีมลงพื้นที่ แบ่งเป็น 3 ทีม เพื่อสัมภาษณ์ตัวแทนครอบครัว และข้อมูลจากผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน

การสัมภาษณ์ผู้แทนครอบครัว

4. รวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล หลังจากเก็บข้อมูลครบทุกครัวเรือนแล้วทีมวิจัยได้นำข้อมูลที่ได้มาแปลงให้เป็นหน่วยเดียวกันแล้วนำข้อมูลมาแยกเป็นหมวดหมู่ โดยมีพี่เลี้ยงโครงการและวิทยากรช่วยวิเคราะห์ให้เห็นภาพชัดเจนขึ้น
5. จัดเวทีนำเสนอข้อมูล ทีมวิจัยได้นำข้อมูลตัวเลขที่ได้มานำเสนอให้กับชุมชนทราบ โดยการแยกเป็นเวทีของกลุ่ม ซึ่งได้จัดขึ้น 2 เวที และในเวทีได้ให้คนในชุมชนช่วยแสดงความคิดเห็นจำนวนตัวเลขนี้ในภาพรวมและร่วมกันค้นหาที่มาที่ไปของหนี้
6. จัดเก็บข้อมูลแบบสัมภาษณ์กรณีศึกษา ทีมวิจัยได้ลงพื้นที่เก็บข้อมูลเจาะลึกถึงสาเหตุในกรณีที่มีหนี้ และกรณีที่ไม่มีหนี้
7. จัดทำรายงานความก้าวหน้า ทีมวิจัยได้นำข้อมูลมาหารือร่วมกันและช่วยกันจัดทำรายงาน

เวทีนำเสนอข้อมูลกลุ่มหนองโสนใต้

8. จัดเวทีเพื่อหารูปแบบในการแก้ไขปัญหานี้สินร่วมกัน ทีมวิจัยได้หารือร่วมกันเกี่ยวกับการค้นหารูปแบบในการแก้ไขปัญหานี้สินในระดับปัจเจก ระดับครอบครัวและระดับชุมชน

9. ศึกษาดูงาน ทีมวิจัยโครงการศึกษาสถานการณ์ปัญหานี้สินชุมชนกุศปลาแก้วและทีมวิจัยโครงการ รูปแบบการพึ่งตนเองของชาวม่วงไข่ ได้เดินทางไปศึกษาดูงานโครงการวิจัย รูปแบบของการจัดการหนี้สิน โดยมีคุณชาญ เป็นหัวหน้าโครงการที่จังหวัดลำปาง

10. สรุปผลการทำงานวิจัยและวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อตอบโจทย์และวัตถุประสงค์ในการทำงานวิจัยครั้งนี้ เพื่อเขียนรายงานฉบับสมบูรณ์ต่อไป โดยนำข้อมูลที่ได้ทั้งหมดมาวิเคราะห์ที่มีทีมวิจัยและพี่เลี้ยงโครงการร่วมวิเคราะห์ให้เกิดความชัดเจนขึ้น

ชุมชนร่วมแสดงความคิดเห็นในเวทีนำเสนอข้อมูลสู่ชุมชน

ศึกษาดูงานที่บ้านสามขา อ.แม่ทะ จ.ลำปาง

6. ระยะเวลาที่ใช้ในการวิจัย

ระยะเวลา 1 ปี 1 เดือน (เริ่ม 1 พฤษภาคม 2550 ถึง 31 พฤษภาคม 2551)

7. ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ชุมชนได้ศึกษาสถานการณ์และทบทวนสถานะหนี้สินของชุมชนด้วยตนเอง
2. ชุมชนได้ตระหนักในปัญหาที่เกิดขึ้นและร่วมกันหาแนวทางป้องกันและแก้ไข
3. ชุมชนได้ค้นหาปัจจัย เงื่อนไข ของการก่อเกิดและเพิ่มพูนของหนี้สินในชุมชน
4. ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการวิจัย สำรวจ วิเคราะห์ ศึกษา ข้อมูลสถานการณ์ สาเหตุ ผลกระทบ ของ ปัญหานี้สินของชุมชน
5. ชุมชนได้พบรูปแบบกระบวนการและได้ทดลองปฏิบัติและพัฒนาทางเลือกในการแก้ปัญหานี้สิน และสร้างรายได้ในแต่ละครัวเรือนของชุมชน
6. ชุมชนเกิดการเตรียมพร้อมในการแก้ไขปัญหาหนี้สินอย่างเป็นรูปธรรมเป็นระบบมีประสิทธิภาพและเกิดความยั่งยืน
7. ชุมชนเกิดการเรียนรู้ร่วมกันอันจะนำไปสู่กระบวนการขับเคลื่อนกลุ่ม/ชุมชนให้เคลื่อนไปในทิศทางเดียวกัน

บทที่ 2

บริบทของชุมชน

2.1 ที่ตั้ง-อาณาเขต (แผนที่ประกอบ)

บ้านกุดปลาเค้า หมู่ที่ 1 เป็นหมู่บ้าน 1 ใน 7 หมู่บ้านของตำบลกุดปลาเค้า อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ อยู่ในเขตการปกครองของเทศบาลตำบลกุดสิม ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของอำเภอเขาวง มีถนนทางหลวงลาดยางจากเขาวงถึงอำเภอนาคู ประมาณกิโลเมตรที่ 2 ผ่านกลางหมู่บ้าน มีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ บ้านกุดตูม หมู่ 3
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ บ้านสุขเกษม หมู่ 2
ทิศใต้	ติดต่อกับ บ้านกุดปลาเค้า หมู่ 6
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ ลำห้วยพุง บ้านโคกมะลิ

บ้านกุดปลาเค้า เป็นชุมชนขนาดใหญ่ มีถนนทางหลวงผ่านหมู่บ้านและเป็นเส้นทางสัญจรผ่านไปมาทั้ง รถจักรยานยนต์ รถยนต์ส่วนบุคคล รถโดยสาร รถบรรทุกขนาดต่าง ๆ ทำให้มีอุบัติเหตุเกิดขึ้นอยู่บ่อยครั้ง บ้านกุดปลาเค้าหมู่ที่ 1 มีบ้านเรือนติดกับหมู่บ้านอื่นๆในตำบลเดียวกัน มีเพียงถนนภายในหมู่บ้านกั้นแบ่งเขตหมู่บ้าน

แผนที่ในเขตหมู่ที่ 1

2.2 จำนวนประชากร

บ้านกุดปลาข้าว หมู่ที่ 1 มีจำนวนครัวเรือน 105 ครัวเรือน มีประชากร 406 คน เป็นชาย 194 คน หญิง 212 คน ปัจจุบันผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มผู้สูงอายุ และเด็กในวัยเรียน เพราะผู้ที่อยู่ในวัยแรงงานส่วนใหญ่จะออกไปทำงานรับจ้างต่างจังหวัด เพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัว

การเพิ่มของจำนวนประชากรหรือการขยายตัวของชุมชนมาจากการย้ายเข้ามาอยู่จะเป็นสระแก้วและเขตต่างถิ่น ซึ่งมาจากหลากหลายพื้นที่ซึ่งมีทั้ง คนภาคอีสาน คนภาคกลาง คนต่างชาติดังเช่น ชาวลาว. จากความหลากหลายของที่มาของประชากรจึงทำให้คนในชุมชนบางกลุ่มย้ายที่อยู่ทำให้จำนวนประชากรไม่ค่อยอยู่คงที่นักเพราะมีการแจ้งย้าย เข้าออกอยู่เสมอ การเพิ่มจำนวนของประชากรทั้งที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่และที่เกิดใหม่ ทำให้ชุมชนแออัดมากขึ้น ทำให้ชุมชนกุดปลาข้าวขยายแบ่งเขตการปกครองเป็นหลายหมู่บ้านและเติบโตเป็นตำบลกุดปลาข้าว

3. อาชีพของชุมชน

ชุมชนกุดปลาข้าว มีพื้นที่อยู่อาศัย ประมาณ 10 ไร่ ประกอบอาชีพคือ ทำนา เลี้ยงสัตว์ ประมาณ 700 ไร่ และคนในชุมชนมีพื้นที่ในการทำไร่ซึ่งอยู่บนเทือกเขาภูพาน ประมาณ 300 ไร่ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนา มีหลายครอบครัวที่มีสมาชิกประกอบอาชีพรับราชการและมีอาชีพเสริมจากการทำนาคือ รับจ้าง และมีชาวบ้านส่วนหนึ่งที่มีอาชีพในการเลี้ยงโชค โดยเฉพาะ ชาวบ้านกลุ่มนี้บางครอบครัวไม่ทำนา ไม่ประกอบอาชีพอย่างอื่นเสริม แต่จะวันจะตั้งวงเล่นการพนัน และยังมีการเล่นหวยมีทั้ง หวย ทุกวันที่ 1 และ 16 ของทุกเดือน และหวยประจำวัน ที่เรียกว่า หวยหุ้น มีเล่นวันละ 2 รอบ โดยมีเจ้ามือรับแทงในหมู่บ้านเอง และส่วนที่มีอาชีพเสริมด้านการทอด้านนี้ยังมีอยู่ไม่มากนัก อาชีพเสริมการเย็บผ้าโหล้นมีอยู่ 2 ราย ช่างฝีมือในด้านการตัดเย็บมีอยู่ 2 ราย ส่วนการทำเครื่องปั้นดินเผาซึ่งเป็นอาชีพที่ได้รับการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษนั้นมีการตั้งกลุ่มแต่ประสบปัญหาคือไม่มีตลาดรองรับทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการทำน้อยทำให้กลุ่มต้องหยุดพักกิจกรรม ไปและยังมีสมาชิกในกลุ่มบางส่วนยังอยากทำต่อเพราะมีเสียงสะท้อนจากผู้ที่เคยนำไปใช้งานว่าเป็นเครื่องปั้นดินเผาที่มีความทนทาน และอาชีพรับเหมาก่อสร้างเป็นอีกอาชีพหนึ่งของคนในหมู่บ้านกำลังทำ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นงานในท้องถิ่น ที่จะประมูลงานแล้วก็จ้างคนในพื้นที่เป็นคนงาน บางคนก็ไปเป็นลูกจ้างในส่วนของโรงงานที่อยู่ใกล้ ๆ หมู่บ้าน และมีประชากรอีกส่วนหนึ่งที่เดินทางไปทำงานรับจ้างต่างถิ่น บางคนไปรับจ้างใช้แรงงานที่กรุงเทพฯ บางคนก็ไปต่างจังหวัด ส่วนใหญ่จะเป็นวัยกำลังทำงาน บางคนเมื่อถึงฤดูทำนาจะกลับมาทำแล้วเมื่อเสร็จฤดูเก็บเกี่ยวจะกลับไปทำใหม่ บางคนจะส่งเงินมาให้ทางบ้านจ้างแรงงานเพื่อทำนา

จากความหลากหลายของอาชีพของคนในชุมชน และการติดต่อกับชุมชนอื่นได้สะดวกทำให้คนในชุมชนได้เกี่ยวข้องกับคนในท้องถิ่นอื่นทั้งคนต่างหมู่บ้าน ต่างอำเภอ ต่างจังหวัดและคนต่างประเทศอีกด้วย

การทำนาในปัจจุบัน

4. ลักษณะทางกายภาพ

สภาพพื้นที่โดยทั่วไป เป็นที่ราบ ดินส่วนใหญ่ไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์ พื้นที่รอบ ๆ หมู่บ้านจะเป็นทุ่งนา เตียนโล่งไม่มีป่าไม้ จะมีลำห้วยพยุซึ่งเป็นแหล่งน้ำ แหล่งหาอาหารของคนในชุมชน ไกลออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือจะเป็นเทือกเขาภูพานรายล้อมเป็นเทือกซึ่งอยู่ไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก

การจัดตั้งบ้านเรือนของชุมชนกุศปลาเค้า จะมีการตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่มเครือญาติ ซึ่งจะมีการตั้งบ้านเรือนซ้อน ๆ กัน หลังคาบ้านอยู่ชิดติดกัน มีสภาพบ้านเรือนที่ค่อนข้างแออัด สภาพบ้านเรือนมีทั้งที่จัดตั้งขึ้นใหม่และที่ตั้งอยู่เดิม มีพื้นที่เฉพาะปลูกบ้านเพื่ออยู่อาศัย มีขนาดบ้านเรือนที่แตกต่างกัน คือ เป็นตึกชั้นเดียว เป็นบ้านไม้ 2 ชั้นชั้นล่างเป็นปูน บ้านไม้ได้ถูกเปิดโล่งเป็นที่นั่งเล่นและเก็บอุปกรณ์เครื่องใช้ต่าง ๆ บางบ้านมีก่ เพื่อทอดผ้าสีเขา มีเล้าข้าว อยู่บริเวณหลังบ้าน บางครอบครัวจะมีคอกหมู คอกวัว บางคนจะออกไปตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ทุ่งนาเพราะมีที่ดินอยู่ตรงนั้น ซึ่งแยกห่างจากบ้านเรือนอื่น ๆ มาก ริมถนนในหมู่บ้านจะมีกระถางปลูกผักสวนครัวที่ทำมาจากยางรถยนต์ซึ่งเป็นโครงการหนึ่งที่รัฐบาลให้งบประมาณสนับสนุน ส่วนใหญ่จะเป็นพืชผักที่ปลูกง่ายและต้องกินต้องใช้อยู่บ่อย ๆ เช่น ผักอีตุ(ใบแมงลัก) แพรว เถิม (สะระแหน่) ต้นหอม เป็นต้น

โครงการปลูกผักริมถนนหน้าบ้าน

แหล่งน้ำตามธรรมชาติ จะมีห้วยที่ติดต่อกันคือวังชุม ล้อมรอบตำบลลูกปลาข้าวซึ่งถือเป็นเขตแดนระหว่างตำบลลูกปลาข้าวกับตำบลหนองผือ มาบรรจบห้วยลำพุง ซึ่งชาวบ้านได้ตั้งชื่อว่า กุดลิ่วหนั่ง ถือว่าเป็นเขตกันแดนของตำบลลูกปลาข้าวกับตำบลสระพังทอง และจะไหลสู่ลำพะยังต่อไป ส่วนหนองโสน เป็นแหล่งน้ำเกิดขึ้นเองและคนในชุมชนได้ช่วยกันขุดลอก และได้ใช้น้ำจากหนองโสนเพื่ออุปโภค บริโภค และต่อมาทางเทศบาลได้จัดเป็นสร้างศาลาพักผ่อนขึ้นที่ริมน้ำนี้ ชาวบ้านในละแวกนี้จึงช่วยกันรักษาความสะอาดเพื่อไม่ให้น้ำเน่าเสีย ส่วนลำห้วยอื่น ๆ ที่มีอยู่ในอดีต จะถูกทับถมเพื่อให้เป็นพื้นที่ทำนาของเจ้าของพื้นที่เอง ที่นาของชาวบ้านจะกระจายอยู่ตามมรดกที่ได้รับจากบรรพบุรุษ และที่ชาวบ้านได้ซื้อขายเปลี่ยนมือ ซึ่งจะมีพื้นที่ครอบครองของแต่ละครอบครัวแตกต่างกันออกไป ตั้งแต่ ครอบครัวยาว 1 ไร่ , 4 ไร่ , 5 ไร่ , 10 ไร่ , 15 ไร่ หลายครอบครัวจะมีพื้นที่ทำกินเป็นที่ สปก. 4-01 ที่อยู่บนเทือกเขาภูพาน เป็นพื้นที่ สำหรับทำไร่ปลูกมันสำปะหลัง ยางพารา เป็นต้น

ห้วยลำพะยุง

4.1 สภาพภูมิอากาศ

เทือกเขาภูพาน

สภาพทางภูมิอากาศ แบ่งออกเป็น 3 ฤดูกาล คือ ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่ปลายเดือนกันยายน ถึง ต้นเดือนกุมภาพันธ์ อากาศจะหนาวเย็นมากและมีลมกระโชกแรง อุณหภูมิเฉลี่ย 8-25 องศาเซลเซียส เนื่องจากพื้นที่อยู่ใกล้เทือกเขาภูพาน ฤดูร้อน อยู่ในช่วงเดือนมีนาคม ถึงต้นเดือน พฤษภาคม อากาศร้อนจัดและแห้งแล้ง อุณหภูมิสูงถึง 40 องศาเซลเซียส และช่วงฤดูฝนอยู่ ระหว่างปลายเดือนพฤษภาคม ถึงต้นเดือนกันยายน นับเป็นฤดูกาลของการทำนา นับเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมกับการทำนาปี ประกอบกับมีสภาพภูมิอากาศที่เหมาะสมจึงทำให้เป็นพื้นที่ที่ผลิตข้าวเหนียว ที่มีคุณภาพดีแห่งหนึ่งของอำเภอเขาวง

ทุ่งนาของชุมชนในฤดูทำนา

4.2 การคมนาคมและสาธารณูปโภค

การคมนาคมติดต่อระหว่างบ้านกุดปลาเค้ากับชุมชนอื่นมีถนนลาดยางเป็นถนนเชื่อมผ่านหมู่บ้าน เป็นเส้นทางติดต่อกับชุมชนอื่นได้หลายทางซึ่ง อยู่ห่างจากตัวอำเภอเขาวงประมาณ 2 กิโลเมตร อยู่ห่างจากอำเภอนาคูประมาณ 8 กิโลเมตร และอยู่ห่างจากอำเภอดงหลวง จังหวัด มุกดาหาร ประมาณ 8 กิโลเมตรเป็นเขตเทือกเขาภูพาน มีรถประจำทางวิ่งผ่านหมู่บ้านหลายสาย คือ

สาย เขาวง-กรุงเทพ	ระยะทางประมาณ	700	กิโลเมตร
สายเขาวง-กาฬสินธุ์,	ระยะทางประมาณ	90	กิโลเมตร
สายเสลภูมิ-นาแก	ระยะทางประมาณ	120	กิโลเมตร
สายบัวขาว-สกล	ระยะทางประมาณ	90	กิโลเมตร
บัวขาว-แก่งนาง	ระยะทางประมาณ	50	กิโลเมตร